

УДК 338.124.4(477)

Логутова Т.Г., д.е.н., професор,
Кругляк А.М., аспірант
ДВНЗ «Приазовський державний
технічний університет»

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ КРИЗИ В УКРАЇНІ, ШЛЯХИ ЇЇ ПОДОЛАННЯ

Логутова Т. Г., Кругляк А. М. Особливості розвитку кризи в Україні, шляхи її подолання. В роботі досліджено причини кризи української економіки, зроблена класифікація причин – чинників, що обумовили виникнення кризової ситуації на вітчизняних підприємствах та запропоновані заходи виходу з кризи.

Логутова Т. Г., Кругляк А. Н. Особенности развития кризиса в Украине, пути его преодоления. В работе исследованы причины кризиса украинской экономики, произведена классификация причин-факторов, обусловивших возникновение кризисной ситуации на отечественных предприятиях и предлагаемые меры выхода из кризиса.

Logutova T., Kruglyak A. Features of the crisis in Ukraine and ways to overcome it. This paper investigates the causes of the crisis of the Ukrainian economy, classification of factors that led to a crisis in domestic enterprises and proposed measures for overcoming the crisis

Постановка проблеми. Кризові ситуації, що виникають на всіх стадіях життєвого циклу підприємства, є характерною особливістю будь-якої ринкової економіки, і Україна не є винятком. У вдалі періоди функціонування підприємство продукує прибуток, в інші моменти показує збитки. Але це досить короткі в часі періоди, епізодичні ситуації, які усуваються оперативними заходами і не повинні змінювати основної сутності підприємства як генератора прибутку. Якщо ж воно є неефективним в цілому, криза набуває постійного характеру і після закінчення відведеного законодавством часу на відновлення платоспроможності така ситуація може закінчитися процедурою його банкрутства та ліквідації. З метою недопущення розвитку даної ситуації, необхідно вчасно зрозуміти причини, з яких економіка підприємства опинилася в кризі, і вжити відповідних заходів щодо їх усунення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам економічних криз та причин, що їх обумовлюють, присвячено багато праць таких провідних вітчизняних і зарубіжних науковців: Е. Хансен, У. Мітчелл, Р. Фрішем, А. Пігу, П. Самуельсон, С. Мочерний, В. Тарасевич, К. Макконнелл, С. Брю, С. Фішер, М. Кондратьєв, М. Туган-Барановський, В. Вернадський, Ю. Макогон та інших.

Метою роботи є дослідження сутності кризи як економічного явища та особливості сучасних кризових явищ на вітчизняних промислових підприємствах.

Викладення основного матеріалу. Економічна криза в Україні має як свою національну специфіку, а також особливі риси у порівнянні з ситуацією у інших пострадянських країнах, так і загальні риси, властиві в цілому кризовому процесу. Специфікою кризових процесів в Україні є переплетення системної і економічної кризи. Системна криза обумовлена побудовою принципово нової системи державного устрою, формуванням цивільних інститутів управління, переходом до соціально-орієнтованого ринку. На різних етапах реформ (1992-1999 рр., 2004-2009 рр.) в Україні мали місце і політичні кризи. Сучасний фінансовий стан багатьох вітчизняних підприємств та галузей промисловості можна визначити як кризовий. Розуміння причин та можливих наслідків кризових явищ у реальному секторі економіки дає змогу керівникам ретельно та досконало розробляти ефективну антикризову стратегію розвитку підприємств.

Причини, за якими підприємство може виявитися в кризі, можна розділити на дві групи: зовнішні по відношенню до підприємства, що виникають незалежно від його діяльності і воно не в змозі впливати (або його вплив обмежений), і внутрішні, що характеризують проблеми в організації бізнесу самого підприємства (рис. 1).

Рис. 1. - Класифікація причин-чинників, що зумовлюють виникнення кризових ситуацій і банкрутства вітчизняних підприємств

Причинами кризового стану вітчизняної промисловості в цілому і машинобудування зокрема, є несприятливі сучасні зовнішні умови: порушення традиційних для пострадянських країн господарських зв'язків; спад попиту у зв'язку зі згоранням традиційних для українських підприємств ринків; різкі, важко прогнозовані зміни економічної політики уряду в період політичного протистояння 2008 -2009 років; інфляція; різка девальвація національної валюти, проблеми банківського сектору; розбалансованість ринку; політична нестабільність (табл. 1).

В Україні спад промислового виробництва має структурний характер. Структурні деформації в промисловості набули системного міжгалузевого і регіонального характеру, що виявлялося у зростанні питомої ваги найбільш енергоємних, паливно-сировинних галузей і відповідно зменшенні наукомістких, таких, що випускають кінцеву продукцію. Криза капіталу в промисловості сприяла зниженню витрат на науково-дослідні і конструкторські роботи, інновації. Фінансові обмеження розвитку інноваційної діяльності промислових підприємств призвели до подальшого відставання у впровадженні новітніх технологій і техніки. Склалася ситуація, за якої центр ваги переноситься з сфери управління виробництвом в сферу управління власністю. При цьому виникли структурні розриви господарських, виробничих і технологічних зв'язків, що стали органічними. В процесі приватизації, акціонування галузеві міністерства втратили функції управління і контролю за господарською діяльністю підприємств, що призвело до ліквідації ряду конкурентоздатних на світовому рівні підприємств. Також, необхідно відзначити, що виникли так звані «давальницькі схеми», при яких виробничі потужності стають додатком грошових капіталів, відчужених від підприємств. Відтворення продуктивного капіталу в умовах зниження інвестиційної активності, недовантаження виробничих

потужностей, швидкий знос основних фондів, недосконалість процесів приватизації і акціонування не є безперервним. А у разі порушення кругообігу продуктивного капіталу припиняється вироблення доданої вартості і руйнується сам капітал. Криза вітчизняного промислового капіталу в товарній формі виявилася в зростанні залишків нереалізованих товарів навіть при скороченні їх виробництва, в недостатньому рівні конкурентоспроможності багатьох вітчизняних товарів, у втраті внутрішнього і зовнішнього ринків, в невиправданому зростанні імпорту іноземних товарів, фальсифікації товарів. Кризові явища уразили всі три форми капіталу – грошовий, продуктивний і товарний. Отже і кризовий стан підприємства є сукупністю ситуацій, які збільшують можливість появи неплатоспроможності підприємства, її розміри, провокують виникнення погроз із зовнішнього і внутрішнього середовища і можуть привести до банкрутства.

Таблиця 1

Аналіз зовнішніх чинників кризового розвитку

Чинники	Прояв кризових чинників	Можливі наслідки
Стан національної економіки	Уряд намагається згладити наслідки погіршення економічної політики регулюванням податків, грошової маси, банківської ліквідності	Посилення податкового пресу, дорожчання кредитів, зростання витрат
Політичні чинники	Відношення держави до підприємницької діяльності обмежувального або заборонного характеру, нестабільність державного управління	погіршення інвестиційного клімату, виведення капіталу з країни, згорання інвестпроектів
Правові чинники	Недостатнє антимонопольне регулювання, обмежене регулювання ЗЕД, слабка законодавча база	підвищення підприємствами-монополістами доходів за рахунок підвищення цін на продукцію, труднощі виходу на зовнішні ринки, проблеми у вирішенні судових суперечок
Соціальні чинники	традиції, життєві цінності, менталітет адміністративно-планової економіки, відсутність навиків управління фінансами, низький рівень культури	низький рівень менеджменту, марнотратство, корупція
Технологічні чинники	низькі витрати держави на науку і технічне переозброєння, низька технічна культура	технологічний застій, низька якість і висока собівартість продукції, низький рівень продуктивності і конкурентоспроможності продукції
Взаємини з покупцями і постачальниками	Повільний темп зростання виручки, затримки постачань сировини, продукції	зростання неплатежів, зниження об'єму виробництва і якості продукції

Підтвердженням кризового стану є такі показники як спад виробництва, структурні диспропорції, не конкурентоспроможність продукції, низька продуктивність праці, стабільна збитковість, низька рентабельність, дефіцит обігових коштів та інші. Ці зовнішні показники кризи на рівні окремого підприємства доповнюються ще такими внутрішніми проблемами, як надмірна централізація структури керування, застарілі методи управління, відсутність стратегій розвитку, тактичного планування і контролю, незадовільний клімат у колективі.

В сучасних умовах господарювання в Україні традиційні економічні методи керування промисловим підприємством не забезпечують очікуваного ефекту, оскільки орієнтовані, більшою мірою, на відносно стабільну ринкову середу розвинених країн. Постійне збільшення динаміки зовнішнього середовища в останні роки, зменшення часу на прийняття і виконання рішень, збільшення ступеня експлуатації доступних ресурсів і загострення конкуренції, пред'являють підвищені вимоги до системи управління підприємством. Треба також відмітити, що промислові підприємства, на відміну від підприємств інших галузей економіки, мають ряд специфічних особливостей. Це й відносно низький рівень рентабельності, що рідко перевищує 25 %, і високий рівень накладних витрат, і високий рівень енергоємності й металоємності, і тривалий виробничий цикл і, як слідство, тривалий період зворотності інвестицій.

Світова фінансова криза 2008 року тільки загострила старі структурні проблеми.[1],[2]. Переважна більшість підприємств України, була не в змозі протистояти кризовим явищам, що дуже швидко охопили фінансову систему країни. До того ж швидкими темпами знизився попит на продукцію українських металургів, підприємств українського машинобудування. [1],[2] Українські банки не менше промислових підприємств отримали руйнівного удару світової кризи. Так, на кінець 2008 року вони разом з деякими промисловими підприємствами повинні були повернути західним фінансовим установам більш ніж 10 мільярдів доларів США, що разом з різким підвищенням попиту на іноземну валюту та зростанням її курсу унеможливило це. Фактично частина банківських установ, якщо б не отримали рефінансування з боку Національного Банку України, були б вимушені визнати себе банкрутами, що потягло б за собою їх ліквідацію. Все це спричинило недовіру одних банків до інших, непрацездатність міжбанківського кредитного ринку, неможливість отримати позики на європейських фінансових ринках, а отже банки втратили можливість кредитувати підприємства. За таких умов промислові підприємства почали згортати свої інвестиційні програми, скорочувати обсяги виробництва, проводити реструктуризацію своїх боргових зобов'язань. Так почалася наймасштабніша з часів розвалу СРСР економічна криза в Україні - зростання ВВП припинилося восени 2008 року, а спочатку 2009 року і зовсім стало негативним, інвестиції в основний капітал на початку 2009 року припинилися, інфляція в 2008 році склала 22,3 %, а за перші чотири місяці 2009 р. наблизилася до 7 % [3]. Передумови кризи сформувалися приблизно до 2006 р., проте ознаки наростаючих проблем були замасковані доходами, як на зовнішньому, так і на внутрішньому ринках унаслідок високих цін на продукцію українських металургійної і хімічної промисловості. Значну роль при цьому зіграв низький рівень довіри зовнішніх і внутрішніх інвесторів до української економіки, тобто ця ситуація нагадує події 1997–1998 рр..

Базовою причиною кризи у вітчизняній промисловості, на думку авторів, стало вичерпання можливостей промислової бази і виробничої інфраструктури, що сформувалися ще в роки існування СРСР. Не лише моральне, але і фізичне старіння виробничих фондів, їх енерговитратність і малоефективність зумовило зниження продуктивності праці, що визначає загальну ефективність економіки. Цей фундаментальний чинник лежить в основі таких індикаторів економіки, як національний дохід, інфляційні процеси, курсові співвідношення, конкурентоспроможність продукції на світових ринках і багато інших, від яких залежить добробут країни. Саме стан виробничих потужностей і відсутність необхідних капіталовкладень в їх модернізацію протягом останніх 25 років сформував відставання в промисловому і технічному розвитку України. Основні надії на фундаментальне оновлення економіки стратегами державної економічної політики покладалися на інститут приватної власності [2],[4], який повинен був через приватизацію забезпечити необхідний рівень капіталовкладень в оновлення промислового потенціалу і зростання національного багатства, проте цього не сталося. Причиною тому є незрілість приватної власності як суспільного інституту.

Падіння довіри до інституту приватної власності різко обмежило об'єм інвестицій, що направляються на технічне переозброєння, а інших механізмів фінансування технічного переозброєння виробництва в останні два десятиліття створено не було. Все це привело до негативних наслідків для фінансового ринку, для індустрії заощаджень населення і кінець кінцем звузило можливості монетарної політики держави.

З відтворювальної точки зору монополієвої структури і корупція також руйнівні діють на економіку. Монополія представляється не просто крупною компанією, а елементом, що спотворює структуру ринку. Окрім згаданого підживлення стимулювання інвестування, яке могло бути направлено на розвиток і підвищення ефективності виробництва, монополістична структура генерує такі негативні явища, як зростання витрат, підвищення цін (інфляцію), створює перешкоди для появи в галузі нових підприємств, сприяючи здоровій конкуренції. Необхідно підкреслити, що наявність монополій (у енергетиці, транспорті і так далі) що мають в своєму розпорядженні значні матеріальні ресурси і орієнтовані на придушення конкурента переважно неекономічними методами, є серйозним чинником розвитку корупції.

Оцінюючи економічні наслідки корупції (зростання витрат, підвищення цін, придушення конкуренції неекономічними методами), слід особливо відзначити гіпертрофоване зростання витрат, не пов'язаних з виробництвом. Ці чинники не сприяють зростанню довіри інвесторів і знижують ефективність захисту інституту приватної власності. Промисловість у своєму виробництві для подальшого експорту за кордон орієнтується перш за все на продукцію з низьким рівнем переробки, або ж і зовсім на сировину. Це зумовило високу міру залежності вітчизняної економіки від кон'юнктури зовнішнього ринку, в першу чергу на метали і сировину, що у свою чергу ускладнює міжгалузевий перелив капіталу, посилюється приплив капіталу в певні сектори економіки за рахунок інших галузей. До того ж подібна галузева орієнтація збільшує загальні економічні ризики [5].

Відсутність в українській економіці надійних і масштабних внутрішніх джерел фінансування, а також інструментів і механізмів доступу до них зумовили залежність від зовнішніх кредитних ринків і світового ринку капіталу. Причина цього – відсутність індустрії заощаджень населення. Появі такої індустрії перешкоджає ряд чинників, зокрема: нерозвиненість інституту приватної власності; неефективність механізмів захисту інвестицій; зачатковий стан інститутів фінансового ринку; відсутність надійної пенсійної системи. Певну негативну роль грає монетарна нестабільність протягом двох останніх десятиліть, яка, на жаль, продовжує серйозно утримувати населення від широкомасштабного використання інструментів фінансового ринку для заощаджень. Важливо також і те, що рівень фінансової освіченості населення досить низький.

Все це призвело до того, що згідно із даними експертів ООН про економічну ситуацію у світі, що були оголошені у січні 2009 року найгірші справи з виходу з кризи були в Україні. Доходність державних облігацій України, загальний обсяг яких становив на початку 2009 року 105 мільярдів доларів США, в останні 4 місяці 2008 року підвищилася до 30%. Для порівняння: ще за місяць до дефолту 1998 року середня процентна ставка за облігаціями Росії була більш ніж вдвічі нижче (10,8%). Крім того, за даними аналітиків, ціни CDS (страховок від дефолтів за облігаціями) по українських паперів за минулий рік підскочили більш ніж в 10 разів - з 238 до 2535 базисних пунктів [1]. На думку авторів, подолання кризових явищ в національній економіці крім вирішення внутрішніх причин (реорганізація структури виробництва та управління, вирішення проблем в галузі фінансів і т.д.) вимагає розробку антикризової програми на рівні державних інститутів. перш за все: заходи фінансового регулювання економіки : утримання інфляції на стабільно-низькому рівні, обмеження цін підприємств-монополістів, зниження податкового навантаження, введення обмежень на вивід капіталу через офшорні схеми та дивіденди та інше; боротьба з безробіттям, перерозподіл людських ресурсів в межах держави, стимулювання перекваліфікації. Це забезпечить

промислові підприємства трудовими ресурсами, дозволить втримати рівень Фонду оплати праці; допомога реальному сектору економіки через втілення програм пільгового кредитування стратегічних галузей економіки через спеціалізовані банки. Також можливо стимулювання ринку споживання продукції підприємств, що призведе до позитивного впливу на виробників. Так, у Німеччині, в Італії уряд допомогли автопрому шляхом надання покупцям кредитів на покупку нових авто. У Південній Кореї Державний Експортний Банк надає пільгові кредити покупцям обладнання та устаткування, що виробляється підприємствами машинобудування Кореї. Це надало можливість галузі машинобудування цих країн втримати позитивну динаміку виробництва під час кризи. Позитивним буде також стимулювання виробництва шляхом розширення держзамовлення; пряма участь держави у капіталі проблемних підприємств, що є стратегічними, Це дозволить зберегти підприємство від банкрутства та ліквідації. Але треба пам'ятати, що це тимчасовий захід, який потрібно закінчити приватизацією та пошуком нового ефективного власника; жорстка боротьба з корупцією на всіх рівнях державного регулювання, зменшення кількості регулюючих органів, спрощення системи обліку та дозволів. Діюча законодавча база стимулює розвиток корупції та пригнічує будь-яке втілення інвестицій, розширення бізнесу, інноваційний розвиток промисловості. На думку авторів потрібно ліквідувати митне навантаження на нове інноваційне устаткування, яке завозиться до України для переозброєння підприємств.

Це тільки частина заходів, але швидке їх втілення вже надасть можливість зупинити кризові явища та стимулювати подальший розвиток як підприємств вітчизняного машинобудування так і промисловості загалом.

Висновки: Дослідження розвитку кризи в Україні дозволило виявити низку причин виникнення кризової ситуації, а саме: зовнішні (економічні, міжнародні чинники, політико - правова нестабільність, низька платоспроможність населення, науково-технічне відставання); внутрішні (помилкова ринкова орієнтація, низький рівень менеджменту підприємств, низька кваліфікація персоналу, нераціональне використання ресурсів).

Розвиток світової кризи 2008 рік в Україні має свої національні особливості, обумовлені сировиною - експортною орієнтацією економіки, низькою конкурентоспроможністю продукції промислових підприємств неефективністю механізму захисту інвестицій. Запропоновані наступні заходи виходу з кризи: стабілізація темпів інфляції; зниження податкового навантаження; обмеження вивозу капіталу через офшорні схеми; зниження безробіття, шляхом перерозподілу людських ресурсів в межах держави; стимулюванням перекваліфікації; пульсове кредитування реального сектору економіки; пряма участь держави у капіталі проблемних підприємств; боротьба з корупцією на всіх рівнях державного регулювання.

Список використаних джерел:

1. Айке Б. От предприятия к фирме: заметки по теории предприятия переходного периода. / Б. Айке, Р. Ритерман // Вопросы экономики. – 1994. - №8. - С. 31-35.
2. Носова О.В. Институциональные противоречия переходной экономики /О.В. Носова //Экономическая теория. - №3. – 2004. – С. 52-60.
3. Державна служба статистики України. Офіційний сайт. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
4. В рейтинге конкурентоспособности стран мира Украина заняла предпоследнее место. // Портал Delo.UA. - [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://delo.ua>
5. Україна у світових економічних рейтингах: конкурентоспроможність низька, але перспективна для інвесторів. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.foreignpolicy.org.ua>

Ключові слова: криза, підприємство, управління.

Ключевые слова: кризис, предприятие, управление.

Keyword: crisis, company, management